

Demeter Gábor

Montenegró két arca: gazdasági sikerek és belpolitikai válságok (2005–2007)

Montenegró függetlenségével kapcsolatban felmerül a kérdés: melyek voltak azok a belső tényezők, melyek a lakosságot arra indították, hogy elválassza sorsát a külpolitikailag egyre elszigetelődő, de „rokonok” által lakott Szerbiától, s melyek voltak azok a külső tényezők, melyek ezt lehetővé tették, s milyen az új állam viszonya a régi örökséghez? Másképpen megfogalmazva: az európai közösség miért tartotta azt lehetségesnek az etnikailag egyébként szintén kusza képet mutató tartomány esetében, amit a jóval homogénebb Koszovó esetében sokáig óvakodott elismerni? Tanulmányunkban választ keresünk arra, hogy milyen gazdasági és társadalmi állapotban volt az ország, amikor megtörtént az elszakadás, és hogyan módosult a helyzet az elmúlt két évben. Vajon egy életképes konstrukció jött létre a Balkánon (szlovén példa), vagy egy újabb sikertelen, s csak mesterségesen – külső beavatkozással, akár politikai akár gazdasági eszközökkel, egyelőre nem körvonalazott politikai és gazdasági célok érdekében – fenntartott „játékállam” születésének vagyunk tanúi? Nyert-e Montenegró az elszakadással, s képes-e megoldani a régi struktúrából örökölt problémáit?

Montenegró esetében legtöbbször Heltai Jenő: Kiskirályok című (1912–1913-ban, a Balkán-háborúk idején írt) műve² juthat eszünkbe a cirill nép kis országáról, ahol minden és mindenki megvehető. Montenegró azóta sem tudta levetkőzni magáról ezeket a sztereotípiákat, s erről nem Heltai Jenő propagandája tehet. Ha megnézzük a makrogazdasági mutatókat a függetlenné válás pillanatában, akkor alighanem osztjuk a szkeptikusok véleményét Montenegró jövőjével kapcsolatban, hiszen 2005-ben Szerbia és Montenegró erős dekonjunktúrát élt át.

A GDP 2005-ös becslés szerint fejenként 3800 dollár volt, amely 630 ezer fős lakossággal számolva 2,412 milliárd dollárt tett ki. A munkanélküliség 27,7%, a foglalkoztatott lakosság száma 259100, ebből a mezőgazdaságban dolgozott 2% (a szántók aránya csak 13,7%, az állattartás dominál), az iparban 30%, a tercier és kvaternel szektorban 68% (2004-es adatok szerint, beleértve a tényleges jövedelmet nem termelőket, például a közalkalmazottakat és a köztisztviselőket). Az állam exportja 171,3 millió dollár volt³, azaz lakosonként 272 dollár (dolgozónként 1050), mely jóindulattal sem nevezhető kiugró eredménynek, míg a behozatal 601,7 millió dollár volt, átlagosan fejenként 954 dollár (1 dolgozóra 2400 dollár jut 2003-as adatok szerint). Ebbe természetesen az egyébként virágzó szürkegazdaság adatai nem értendők bele. Ez becslések szerint a GDP 30%-ának

felel meg, akárcsak Szerbiában. Különböző becslések azt mutatják, hogy a montenegrói háztartások 2005-ben hozzávetőleg 50 euróval többet költöttek jövedelmüknél. A közgazdászok vélekedése szerint a szürkegazdaság visszaszorítása olyan tartalékokat szabadítana fel, amely segítséget nyújtana a gazdaság talpra állításához⁴. Montenegróban a magánszektor aránya 2005-ben még csupán 45%-os volt, a szakértők a privatizáció felgyorsítását tanácsolták, amelynek azonban nem várt következményei lettek⁵.

A 2005-ös FIAS-jelentés (Foreign Investment Advisory Service) szerint Montenegró legfőbb vonzereje a kedvező földrajzi elhelyezkedése, a gyors ütemű gazdasági reformok, a képzett, ám nem annyira drága munkaerő, és végül, de nem utolsósorban a gyors privatizáció voltak. Ugyanakkor a montenegrói piac kicsi és kevésbé jövedelmező, ahol a gazdasági rendszerváltás viszonylag későn következett be⁶. A privatizáció előrehaladt, de bizonyos okok miatt megtorpanni látszik. A STRABAG számára az útépitések már eddig is 2,8 milliárd dolláros üzletet jelentettek és ez részben Oleg Deripaszka, Európa második, a világ 8. leggazdagabb emberének (2008) kezébe került. Az orosz mogul már a fél országot felvásárolta, így a podgoricai alumíniumgyárat (KAP) is, mely a GDP 20%-át állította elő, s 900-1000 további cégnek adott munkát. A lakosság 80%-a most már úgy gondolja, hogy az infrastruktúrát nem szabad privatizálni, miképp a Plevlje környéki szénbányák és az erőmű – mely az áramtermelés 33%-át adja – eladásáról is hasonlóan vélekednek, hiszen így az ipar és az infrastruktúra egy kézbe kerülésével Deripaszka kezébe adnák az ország ellátásának kulcsát⁷.

Montenegrónak több más problémával is szembe kellett néznie. Például szerkezetileg gyenge iparágak, makrogazdasági instabilitás, korrupció és az államigazgatási rendszer hiányosságai is jellemezték az országot. A sajtószabadság jelenlegi helyzete szintén kifogásolható⁸. A szigorú büntetések miatt az újságírók inkább tartózkodnak az érzékenyebb témák érintésétől. A nemzetközi hitelintézetek a következő fő területek átalakításának szükségességét hangsúlyozták Montenegró esetében, melyek a fejlődés és az uniós közeledés hátráltatói lehetnek, ugyanakkor a Világbank által támogatható beruházások közé tartoznak⁹. Infrastruktúra – a vízi létesítmények és közutak, melyek hiánya a turisztikai fejlesztések számára jelent akadályt; a regionális energiapiacba való bekapcsolódás; a nyugdíjrendszer átalakítása és szociális reformok; az egészségügyi rendszer reformja; az igazságszolgáltatás reformja (csak 225 bíró volt, lassú az ügymenet, sok az összefonódás az alkotmánybírák és a kormánytagok között)¹⁰. Mindezidáig a függetlenség kérdése elvonta a montenegrói hatóságok figyelmét a közösségi problémáktól és az azokkal járó reformoktól. A beruházásoknak kedvező gazdasági klíma támogatása érdekében sürgősen létre kell hozni egy hatékony, átlátható és független állami közigazgatást és igazságszolgáltatást, valamint modern, nem kirekesztő jellegű oktatási rendszert kell kialakítani¹¹.

Az ország fő terményei a gabonafélék, burgonya, dohány, citrusfélék, olajbogyó, szőlő, s dominál a juhtartás. Természeti erőforrásai közül bauxitja és a vízenergia érdemel említést. Fő kereskedelmi partnerei Olaszország, Svájc, Németország, Görögország, Bosznia-Hercegovina. 2006-tól tagja az egyre inkább balkáni exkluzív klubbá váló CEFTÁ-nak¹².

Amellett, hogy a drogkereskedelem és a csempészet is virágzik, a tengerparti szállodák egyben a pénzmosás központjai is. Mediterrán klímájához előnyként társul, hogy tengerpartja homokos, szemben a sziklás dalmát tengerparttal, s ez kedvezőbb a turizmus számára. A turisták száma 2007-ben 20%-kal nőtt 2006-hoz képest, kétszer annyi volt,

mint az ország lakossága. Sokak szerint Montenegró a turizmusból profitálhat a jövőben, nem véletlenül kap turizmusfejlesztésre nagy összegeket az EU-tól. Erre a lehetőségre a külföldiek is rájöttek. 2006-ban az eladott ingatlanok forgalmi értéke megnégyszereződött, elérte a 750 millió eurót, s a kormányzat ebből származó bevételei a 2005-ös 5 millióról 15 millió euróra nőttek. Az ingatlanárak 2006-ban alacsonyok voltak, sok külföldi vevő érkezett, jóllehet földet magánszemély nem vehet, csak gazdasági társulás. Így mintegy 10000 ilyen, valódi tevékenységgel, így adóképes jövedelemmel sem rendelkező külföldi vállalat települt az országba. A montenegrói liberálisok (PzP – Mozgalom a Változásért) törvényjavaslatot kezdeményeztek, hogy minden cég legalább egy alkalmazottal rendelkezzen, így rögtön 10000 új munkahelyet lehetne teremteni¹³. De a kormánypárt nem támogatta az elképzelést.

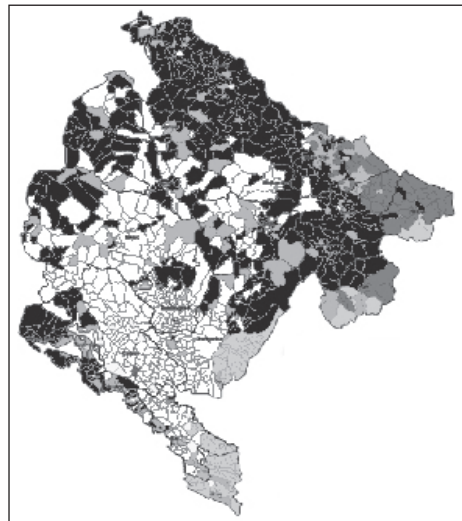
***

A társadalmi viszonyok sem tekinthetők kiegyensúlyozottnak, mert a 43% montenegrói mellett 33% szerb, 8% bosnyák, 7% albán, 10% egyéb nemzetiségű (például cigány, horvát) él az országban¹⁴. A koszovói albánok máig vitatják a montenegrói határvonalat, hiszen a legdélebbi körzet, Ulcinj (20 ezer lakos), valamint Plav lakosságának 70%-a albánnak vallja magát.

A társadalmi problémák egyik vetülete a demokratikus intézmények gyengése és az alkotmányos rend instabilitása. Emellett a nemzeti és társadalmi identitás is problémás. A kormánypártok célja az önálló montenegrói öntudat megerősítése és a szerb nemzetiség arányának 10% alá szorítása. A függetlenség kikiáltása után gyorsan megrendezett választásokon győztes kormányzó kommunista utódpárt szerint a szerbség politikai kategória és nem nemzetiségi – tehát az ellenzék és a függetlenség ellenzőit azonosítja ezzel a címkével. Az állami tisztviselőknek csupán 5%-a tartozik valamelyik kisebbséghez (beleértve a szerbet), ami megkönnyíti a függetlenségpárti montenegrói kormánypárt helyzetét. Milo Đukanović, Milošević 2000-es alkotmánymódosítása után – mely Jugoszlávia parlamentjét közvetlen választással kívánta megválasztani, ami a kis népességű Montenegrót a paritásos helyzetből alárendelt szerepbe kényszerítette volna – leszámolt a Nagy-Szerbia gondolattal: „*Kérlek ne védjétek a montenegrói szerbeket, mert láttuk, milyen hatékonyan védtétek a szerb érdekeket Horvátországban és Bosznia-ban*” – kijelentvén, hogy Montenegró jobb gazdája lesz a szerbeknek, mint Szerbia¹⁵. Tudni kell, hogy az újraéledő, s a magát a nagyszerb sovinizmus politikai-ideológiai alternatívájaként definiáló, nacionalizmusba átcsapó montenegrói patriotizmus mély gyökerekből táplálkozik: a szerb fegyverek árnyékában bejelentett szerb-montenegrói unió, mely a zöldek és fehérek 1919–1925 között zajló polgárháborújában csúcsosodott ki, megfosztotta az önállóságára büszke Montenegrót függetlenségétől (ti. még annyira sem volt államuk a királyi Jugoszláviában, mint a szlovéneknek vagy horvátoknak, egyszerűen a szerb államhoz csatolták őket), amit részben Tito adott vissza, s most – teleologikus történelemértelmezésük szerint – a sors igazságot szolgáltat nekik.

Politikailag a szerbség valóban defenzívába szorult, hiszen a 3 tradicionálisan szerbként definiált, 10 éve ellenzéki szerepben lévő párt 15%-ra esett vissza a választások után. A vereség oka, hogy a függetlenség után e pártok nem voltak képesek definiálni magukat és nem tudni, kit és mit képviselnek. Megerősödött viszont egy új szerb párttömörülés (SL – Srpska Lista, vezető ereje az SNS, a Szerb Néppárt), mely nemzetiségi alapon áll,

ezzel implicite elismerve a montenegrói nemzet létét is. Csakhogy így Montenegróban a magukat montenegróinak vallók az új alkotmány szerint gyakorlatilag kisebbségbe kerülnek, miután a szerbeket (is) sikerült szembefordítaniuk az új alkotmány koncepciójával. 2007. október 22-én a szerb (nacionalista) és bosnyák (liberális) érzelmű montenegrói pártok egy része bojkottálta a montenegrói alkotmány proklamációját, mondván, hogy az hátrányosan érinti a 200 ezer montenegrói szerb érdekeit. Az új alkotmány értelmében megszűnik a szerb-montenegrói kettős állampolgárság és a szerb nyelv is megszűnik az új állam hivatalos nyelve lenni. A Szocialista Néppárt, a Szerb Néppárt és a Demokrata Párt visszautasította az alkotmányt, mondván, hogy nem garantál egyenlő jogokat minden montenegrói polgárnak, míg az alkotmányt támogatók éppen arra hivatkoznak, hogy a külön jogok felszámolásával lesz egyenlő minden állampolgár¹⁶. A bosnyákok egy része ellenezte Szerbia és Montenegró szétválását, mert ez a muszlimok lakta egykori „Novi Pazar-i szandzsák” szétválásához vezetett, családokat szétvágván¹⁷. A probléma próbára teszi a fiatal állam életképességét. Ha az alkotmányt a parlamenti képviselők egyharmada elutasítja, népszavazást kell kiírni, de a kormányzat igyekezett ezt meghiúsítani¹⁸.

1. ábra A szomszédok igényei és Montenegró kisebbségei

Forrás: www.serbianna.com/blogs/bozinovich/?m=200701

Fehér: montenegrói, fekete: szerb, sötétszürke: bosnyák, világosszürke: albán

A montenegrói lakosság 6-7%-át kitevő albánok (Tuzi, Ulcinj, Plav) és 3 parlamentbe jutott, ellenzéki oldalon helyet foglaló pártjuk 2006 óta kétkamarás parlamentet követelnek, a kisebbségi jogok garanciáját az európai normáknak megfelelően és az albán nyelv hivatalossá tételét az albán többségű területeken, albán nyelvű egyetemi fakultást, valamint a terület önálló közigazgatási egységgé szervezését. A szociáldemokraták (SDP) és a kormányon lévő Szocialisták Demokratikus Pártja (DPS, amely a kisebbségi szavazatok megosztása érdekében helyeket tart fenn az albán származású képviselők számára is) elutasította az albán igényeket, mert „a regionalizmus, a föderalizmus, vagy a területek

*etnikai határoknak megfelelő ábrázolása ellentmond a polgári demokráciának, és a civil államnak, s ez utóbbi végzetes lehet egy ilyen kis állam, mint a montenegrói számára*¹⁹. Sokak szerint az albán követelések azért ilyen irreálisak, mert nem a kisebbségi jogok bővítése a céljuk, hanem a területi szeparatizmus áll a háttérben mozgatórúgóként²⁰. Gyakran kapcsolják össze albán politikusok tevékenységét a terrorizmussal.

Az albán törekvések azonban a kormányzat beteljesíthetetlen ígéretei miatt radikalizálódtak. 2006-ban éppen a montenegrói albán közösség támogatta leginkább az állam függetlenségét²¹. Ennek részben az volt az oka, hogy még a függetlenségi népszavazás előtt egy javaslat alanyi jogon 1-2 helyet juttatott volna az 5%-ot elérő, illetve azt meghaladó kisebbségek számára. A népszavazás sikere után az új hatalommal összefonódó alkotmánybíróság gyorsan alkotmányellenesnek nyilvánította az elképzelést. Ez a csalásként értékelt lépés radikalizálta az albánokat, s Ferhat Dinosa pártja (DUA – Albán Demokratikus Unió) mellett a Mehmet Bardi vezette radikális szekció erősödése tapasztalható (DSA – Albán Demokratikus Szövetség)²², melynek háttérét a határmente szürkegazdasága is támogatja, ez egyben lehetővé teszi a kormányzatnak, hogy az albánok tevékenységét a terrorizmussal és a csempészettel mossa össze, s így lehetőséget kap a fellépésre ellenük – Uniós támogatással. Ahogy Samir Adrović publicista összegezte, a három albán képviselő a mérleg nyelve lehetett volna még így is, hiszen ha az új montenegrói alkotmányt támogató kormánypárt nem tud megegyezésre jutni a szerbbarát, bosnyák vagy liberális csoportosulások egyikével, akkor népszavazást kénytelen lesz kiírni az alkotmányról. Ugyanakkor a montenegrói kormányzat azzal utasítja vissza az új alkotmányterv módosításának kérelmét, hogy az albán pártok nem képviselik az egész albán közösség véleményét, hiszen a 6 albán párt folyamatosan rivalizál egymással, s nincs köztük egyetértés a teendőket illetően²³.

A népszavazás elkerülése érdekében ezért a DPS, a kommunisták vagyont és pozíciói megöröklő kormánypárt már 2006. október végén törvényt hozott, hogy csak az Alkotmányozó Bizottságnak legyen joga alkotmánymódosításra, holott erre korábban 10000 választónak vagy 25 képviselőnek is joga volt az alkotmány rendelkezése szerint. Ráadásul a törvényt egy olyan ülésen erőszakolták keresztül, ahol egyszerű többséggel a még hatályos 1992-es alkotmány klauzuláját írták felül. Biztos, ami biztos, a már létező változat tárgyalásán túl megtiltották új javaslatok beadását²⁴, ami kiváltotta a bosnyákok elhatárolódását. A kormányzat erre úgy reagált, hogy a szerb nacionalista-unionista Momir és Predrag Bulatović (akikkel a megalakuló bosnyák párt megszakította a kapcsolatot és inkább a DPS felé fordult) utódjaként sikeresen szereplő Srdjan Milić pártjának (SNP – Szocialista Néppárt) egyik szárnyát kívánta a koalícióba édesgetni. Ezzel valamiféle montenegrói-szerb koalíció kezdett kibontakozni, mely megosztotta a szerbséget is, az önálló montenegrói öntudat kialakítóinak malmára hajtva a vizet, ugyanakkor a kormányzat ellen fordította a muszlimokat. Az országban tehát számos törésvonal húzódik.

A DPS–SDP koalíciónak a 80 tagú parlamentben 43 helye volt, tehát az alkotmány referendum nélküli elfogadásához még 11 szavazatra volt szüksége. Az, hogy a kormánypárt az alkotmányba azt kívánta belefoglalni, hogy Montenegro hivatalos nyelve a montenegrói, ellene hangolta az ellenzéki, unionista szerbeket (23 képviselő), akik azt hangoztatták, hogy bár az ország lakosságának csak 33%-a vallja magát szerbnek, viszont a lakosság 64%-ának akkor is ez az anyanyelve, s a szerb tradíciók elleni támadást vélték felfedezni az új állam saját identitást megteremtő ideológiájában²⁵. A szerb–

montenegrói ellentét sem enyhült, mivel Szerbia lehetővé tette a szerb állampolgárságot montenegróiak számára, amivel sokan élnek is az unionisták közül, válaszul a montenegrói kormányzat a kettős állampolgárság tiltását vette fontolóra²⁶. A kormányzat végül megkapta az alkotmány elfogadásához szükséges 2/3-ot, oly módon, hogy a bosnyákok és az albánok megszavazták, a szerbek nem. Az, hogy az alkotmányban nem nemzetek, hanem állampolgárok szerepelnek, szintén sérelmes volt a szerbeknek, akik obstrukciós politikával ezután azt kezdték követelni, hogy a parlamentben ne csak albánra fordítsák le a beszédeket, de szerbre is, mert a montenegróit nem értik²⁷.

A társadalmi problémák másik vetülete a virágzó korrupció, a szervezett bűnözés. A Freedom House jelentése szerint 2004–2007 között nem javult Montenegró megítélése ebben a kontextusban: az 1–7-ig terjedő skálán (7 a legrosszabb) 2007-ben Montenegró 5,5 pontot ért el²⁸. A megkérdezettek 50%-a szerint az üzleti szférában problémát jelent a korrupció, míg 2002-ben ez csak 30% volt, s az igazságszolgáltatás is ugyanezeket az értékeket mutatta. A cégek egyharmadát jogtalanul kötelezték pénzek fizetésére vagy szolgáltatásokra, míg 2002-ben ez csak 17% volt. A magánemberek 50%-a szintén problémaként írta le a korrupciót, 25%-a pedig a gazdasági fejlődés legnagyobb hátráltatójaként jellemezte 2005-ben. A tengerparton a cégek 80%-a fizetett a vámiszteknek rendszeresen, míg északon ez 50% alá esett. 2007-ben a lakosság 31%-a úgy vélte, van mit tenni a törvény előtti egyenlőség megvalósításáért, 25%-a pedig több és hatékonyabb intézkedést várt a kormányzattól a korrupció elleni harcban. A kormányzat cselekvőképességében ugyanakkor a lakosság 50%-a sem bízott, s érdekes módon a civil szervezetek lehetőségei iránt inkább voltak erős bizodalommal (30%).²⁹

A probléma egyik forrása, hogy 60 éve ugyanaz a párt van hatalmon – jelenleg egy kommunista utódpart kormányoz (DPS, Szocialisták Demokrata Pártja) – s bár Milo Đukanović 2006-os lemondásával sokak szerint megnőtt a megtisztulás esélye, jelenlegi visszatérése csökkenti a sokszínű, de éppen ezért szétforgácsolt ellenzék esélyeit. Másfelől az is igaz, hogy egy ilyen kicsi országban minden politikai szereplő vádolható nepotizmussal – jogosan vagy jogtalanul. Đukanović sokak szerint továbbra is a háttérből mozgatja a szálakat, hiszen testvére Montenegró leggazdagabb embere. Egy 2006-os felmérés szerint ráadásul az állami vezetők 6%-a, a helyi vezetők 40%-a bizonyíthatóan megsértett valamilyen törvényt, de mert a bíróság is rokonaik kezében van, így nem bocsáthatók el hivatalukból. Ezen csak egy államigazgatási reform tudna segíteni, mely egyben költségtakarékosabbá tenné az államot a bürokrácia nyesegetésével. Az első biztató lépéseket már megtették ez ügyben. Politikai botrányhoz vezetett, hogy a vámügy és a fejlesztési ügynökség nyíltan beszállt a 2006-os függetlenségi népszavazás kampányába, holott költségvetési szerveknek ez aligha feladata, és szavazatvásárlásra is volt bizonyíték. A nyilvánosság szintén problematikus, hiszen például a KAP környezetszennyezésének adatai sem hozzáférhetők.

A társadalmi meghasonlottságot jelzi, hogy az új himnuszta a szerbek nem fogadják el, mert szerintük egy háborús bűnökkel vádolt náci szerzeménye 1944-ből, miképpen az ország zászlaját is csak az osztrák-magyar és az olasz megszállók idején használták (1917, 1941). Ez arra utal, hogy Montenegró tudatosan meg kívánja tagadni a szerbekkel közös múltját, és a közös államiság ideológiai hátterét is, ami a szerb érzületük számára sérelmes.

Mivel az eltérő ideológiájú csoportokat magába foglaló ellenzék nem egyesítette erőit, 2008-ban az elnökválasztáson ismét a DPS támogatta Filip Vujanović győzedel-

meskedett, ráadásul 2008 elején párttársa, Đukanović is visszatért a kormány élére³⁰. Andrija Mandić, a szerb unionisták (SL-SNP) támogatója 20%-ot kapott, a liberális, nyugatbarát, függetlenségpárti Nebojsa Medojević, a Mozgalom a Változásért (PzP – a szerb G17 Plus montenegrói megfelelője) jelöltje 17%-ot.

***

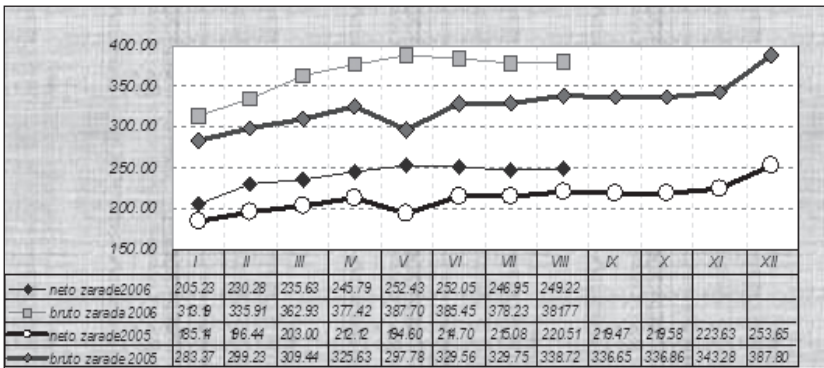
Ugyanakkor pozitív vonásokat is hangsúlyozhatunk. Míg 2005-ben a gazdaságpolitikának két nagy kérdéskörre kellett választ találnia: hogyan lehet sikeresen küzdeni az infláció ellen, 10% alá szorítva azt, illetve hogyan csökkenthető a folyó fizetési mérleg hiánya az IMF segítségével, a költségvetés egyensúlya 2006-ra már jobb volt, mint Magyarorszáé (+11 millió USD). Az infláció csak 3,4%-os volt (2004-ben 4,3%), míg az éves növekedés üteme 8% (2004-ben csak 2,7%) a hivatalos állami statisztika szerint. Mobiltelefonnal 500 ezren rendelkeztek, a világháló 50 ezer fő számára volt hozzáférhető, a telefonvonalak száma 191 ezer volt.

A nemzetközi tőkebefektetések értéke jelentős: 2004 első kilenc hónapjában a montenegrói központi bank szerint nettó 44 millió dollár értékben áramlott közvetlen külföldi tőkebefektetés az országba. Ez az előző év azonos időszakához képest 60%-os növekedést jelentett. 2007-re az egy főre eső tőkebefektetés értéke meghaladta az 1030 euró/főt, mellyel vezet a Balkánon, de Kelet-Közép-Európában is (a térségben dobogós Magyarországon az egy főre eső érték 480 euró volt). A külföldi tőkebefektetések összértéke (644 millió euró), bár 2004-hez képest megtízszereződött, de természetesen nem vetekedhet a nagyobb lélekszámú országokéval (Magyarország 4800 millió euró).³¹ A foglalkoztatási mutatók javuló tendenciát mutatnak: 2006 végére a munkanélküliség 12%-ra csökkent a 2000-ben kimutatott 33%-hoz képest³².

Szintén előrelépés, hogy a montenegrói hadügyminisztérium beleegyezett az ország lefegyverzésébe: a szerb–jugoszláv örökség részeként az országban maradt 12000 tonna nehézfegyverzetet 2000 tonnára csökkentik, a lőszerraktárak számát 10-ről 3-ra. A kivont fegyverzetet hulladékfémként értékesítik, azaz nem adják el egy fejlődő országnak sem³³. Montenegró deklarált célja, hogy a NATO tagja legyen, ami geopolitikailag Szerbia bekerítésével egyenlő, és 2006 decembere óta a Partnerség a Békéért program tagja. Montenegró GDP-je 2%-át fordítja serege modernizálására³⁴. Ugyanakkor a Đukanović által az országba behívott – elsősorban orosz – tőke arra utal³⁵, hogy komoly harc fog kibontakozni Montenegróért, mint hídfőállásért a NATO–EU és az orosz blokk között, ami aligha segít megszilárdítani a demokratikus vívmányokat. Đukanović kihasználta az oroszok kérését, mely montenegrói hadikikötők használatára irányult, ami zsarolási potenciált jelentett számára a NATO-val szemben. Hozzá kell tenni, hogy az elmúlt egy évben az ország nemzetközi megítélése stabil és jó volt. Ez ugyanakkor nem változtat azon a tényen, hogy Montenegró gazdasági és politikai szempontból is ütközőzónává vált.

Az ország viszonylagos népszerűsége és mutatóinak dinamikus javulása magyarázható egyrészt kitűnő közlekedés-földrajzi és geopolitikai adottságaival, másrészt azzal a ténnyel, hogy mint minden „fiatal demokráciában”, itt is komoly erőfeszítéseket tett a kormányzat a közvetlen külföldi befektetések Montenegróba vonzása érdekében, beleértve a nagy értékű privatizációs pályázatok kiírását is. Harmadsorban minden térségbeli ország átesett hasonló perióduson – valószínűleg 10-20 év múlva a termelő beruházások esetében Montenegróból is megindul a tőke kiáramlása más vonzóbb piacok felé.

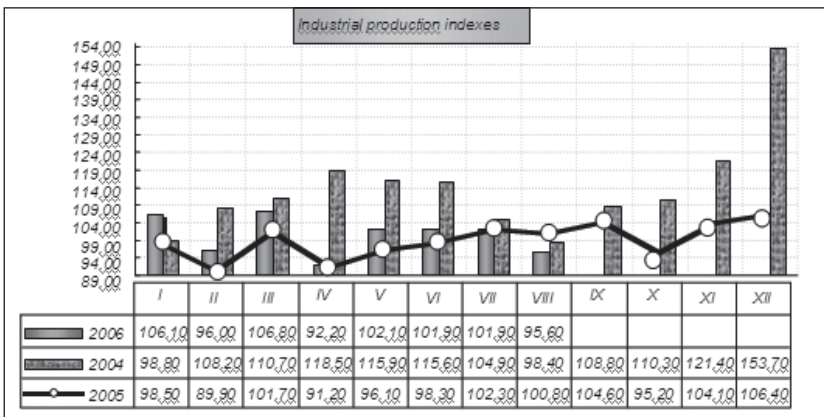
Az átlagfizetés 2006 augusztusában 380 euró volt (95000 forint), amelyből 250 euró maradt (66%) az adók és járulékok levonása után a munkavállaló kezében (62500 forint). Az előző hónaphoz képest ez 1%-os növekedést jelentett, 2006 januárjához képest viszont 25%-ot³⁶. Mindeközben az ipari termelés ugyanebben az időszakban 2,5%-os növekedést könyvelhetett csak el, ami a megelőző teljes év havonkénti 4,4%-os növekedési átlagához képest kicsi. Ennek oka a villamosenergia-, víz- és gáztermelés 13%-os csökkenése és a kőbányászat és építőipar 11%-os visszaesése, ami a gyáripár összesen 1,6%-os visszaeséséhez vezetett. A megélhetés költségei 2006 augusztusában a 2005. január–augusztus közötti periódushoz képest 3%-os emelkedést mutattak, megfelelő nagyjából az éves inflációs rátának. 2006-ban reálbér-növekedéssel kellett számolni Montenegróban. A kiskereskedelmi árak sem változtak lényegesen. 2004-ben az árindex növekedésének meghatározója a távközlési és biztosítási díjak emelkedése volt, így az infláció csökkentéséhez elkerülhetetlen volt ezen szektorokban létező monopóliumok megszüntetése.

2. ábra. Nettó és bruttó fizetések Montenegróban 2005–2006 között.

Forrás: a montenegrói kormányzat honlapja <http://www.vlada.cg.yu/eng/minfin/vijesti.php?akcija=vijesti&id=17314>

(Consolidated Public Spending in Montenegro, 2006)

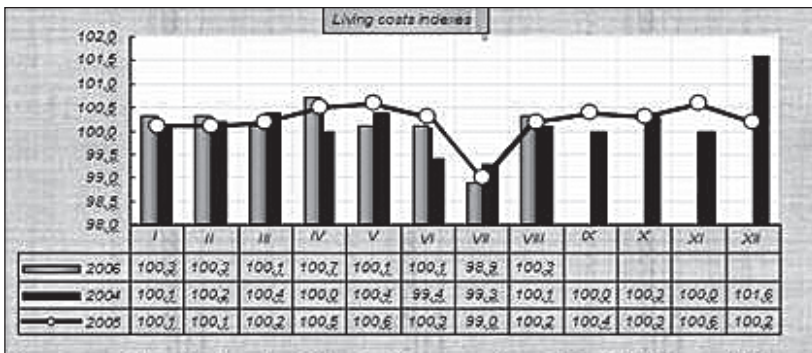

3. ábra. Az ipar termelési indexe Montenegróban 2004–2006 között (**Forrás:** ld. előző ábra)

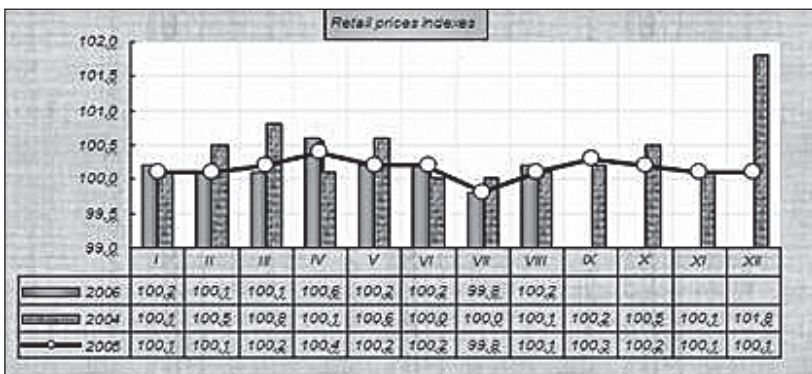

2006-ban a pénzügyminiszter, Igor Lukšić a következőkben határozta meg a fiskális politika feladatait: az állami fogyasztást jelentősen csökkenteni kell, a minimálbért 2007-re 52 euróról fel kell emelni 55 euróra (az ellenzék által követelt 80 eurót politikai fogásnak nevezte), miközben az összes állami bérre fordított kiadás nem haladhatja meg a 185 millió eurót (ami dolgozónként – nem csak az állami alkalmazottakat beleértve – 60 dollár). Az IMF ajánlásait szem előtt tartva 400 fővel csökkentették az állami alkalmazottak számát 2007-ben. A gazdasági növekedés ütemét az adókból befolyt jövedelem összegének gyarapodása is alátámasztotta. Stratégiai célként az államadósság csökkentését és az infrastrukturális beruházások növelését célozta meg a kormányzat. A következő 5 évben az államadósságot 30%-kal tervezik csökkenteni, jóllehet az már most is a kritikus 60% alatt van.

Montenegró a fenti célok eléréséhez a következő nemzetközi kölcsönöket, segélyeket kapta 2006-ban: a turizmus és mezőgazdaság fejlesztésére 12-15 millió dollárt (6 millió IDA, 6-9 millió IBRD) és a Regionális Energiaprojekt kapcsán 3 millió dollárt (IDA). A támogatott területek között kiemelt szerepe van a turizmusnak és az ökológiai-termesztvédelmi célkitűzéseknek (10 millió dollár), az egészségügynek és az oktatásnak (7,4 és 5,4 millió dollár).³⁷

4. ábra. A megélhetés költségeinek alakulása Montenegróban (2004–2006). (Forrás: ld. előző ábra)

5. ábra. A kiskereskedelmi árak 2004–2006 között az előző hónaphoz viszonyítva

Forrás: a montenegrói kormányzat honlapja, <http://www.vlada.cg.yu/eng/minfin/vijesti.php?akcija=vijesti&id=17314> (Consolidated Public Spending in Montenegro, 2006)

Millió euró	2007	2008	2009	2007–2009
I. Intézményi struktúrák kiépítése és átalakítása	27.5	28.1	28.6	84.2
II. Regionális és határokon átnyúló együttműködések	3.9	4.5	4.7	13.1
Összesen	31.4	32.6	33.3	97.3

1. táblázat. Az EU támogatásai Montenegrónak 2007–2009 között

Forrás: a montenegrói kormányzat honlapja, <http://www.gom.cg.yu/files/1173346987.doc> (Information on EU Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA))

Az elérendő célok közé tartozik a működőképes, saját jövedelmeire támaszkodó önkormányzati rendszer megteremtése. A címzett támogatások és állami juttatások szerepe egyre kisebb, miközben az önkormányzatok költségvetésének összértéke és aránya a GDP %-ában nem változik lényegesen, tehát a települések költségvetése nem csökkent. A Kiegyenlítési Alapba tartozik a személyi jövedelemadó 10%-a. A leosztott, címzett támogatások közé tartozik a személyi jövedelemadó további 10%-a, az eladott ingatlanok árának 50%-a, és a természeti javak koncesszióba adásából származó bevételek 30%-a, a gépjárművek regisztrációs adójának és egyéb járulékos illetékeinek 100%-a. A növekvő helyi bevételeket a következő források jelentik: helyi adó, 0,1-0,8 euró fogyasztási adó (3-5%), cégek letelepedési adója (300 euró/cég), beépítetlen építési telkek adója (0,3 euró/m²), szerencsejátékok és szórakoztató berendezése adója (a gépenkénti bevétel 10%-a vagy 20 euró), ingatlanadó (0,1-0,8%), jövedelemadó (13%).³⁸ Ugyanakkor az alkotmányterv nem ad lehetőséget az önkormányzati tulajdonra, csupán a használati jogot adja a településeknek a meglévő köztulajdonok esetében (azaz önkormányzati tulajdon eladásából nem, csak bérbeadásából lehet jövedelmet realizálni). A bankprivatizáció során már 2004-ben meghaladta a magánszektor 36%-os, s a külföldi tőke 38%-os részesedése a 26%-os állami részesedést. 2007-re a bankszektor 90%-a magántulajdonba ment át.

ÉV	Helyi bevételek	Címzett támogatások	A Központi Kiegyenlítési Alap támogatásai	Költségvetési juttatások	GDP (millió euró)	Az önkormányzati költségvetés a GDP %-ában
2003	57,14	40,91	–	1,95	1392	5,55
2004	71,14	16,53	12,12	0,21	1565	4,85
2005	72,65	17,18	9,63	0,54	1690	5,17

2. táblázat. A demokrácia alappillére: a helyi bevételek megoszlása

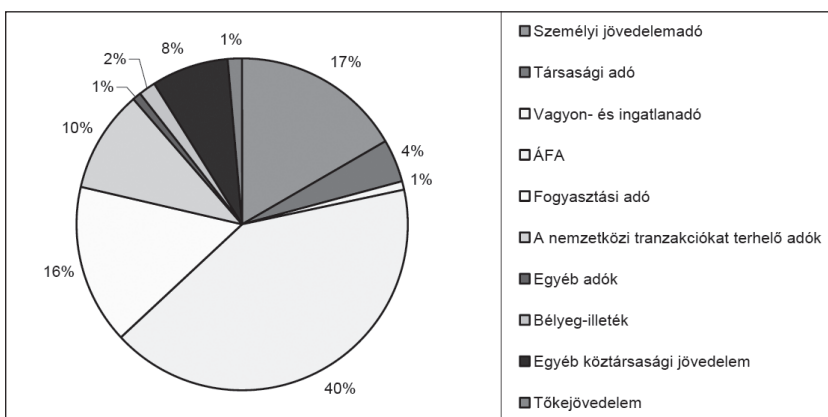
Forrás: a montenegrói kormányzat honlapja, <http://www.gom.cg.yu/files/1173347189.doc> (System of Financing the Local Government in Montenegro)

2005-ben a költségvetés bruttó kiadási főösszege 492 millió euró volt (+13% 2004-hez képest), ebből a nettó kiadások összege 462 millió euró (ebből 80 millió a nyugdíj- és társadalombiztosítás), a tervezett hiány pedig 34 millió euró volt. A bruttó értékből 29 milliót hitelek tettek ki. A hiány a GDP 2,17%-ának felelt meg (2004-ben még 51 millió euró értékben, 40%-kal nagyobb mértékben növelte adósságait a kormányzat, mint

tervezte). Fedezése részben belföldi és külföldi hitelek felvételével (24,6 millió euró értékben), részben privatizációs bevételekkel (6 millió euró értékben) történt, valamint 14,5 millió euró értékben külföldi forrásokon alapult (3,6 millió EUR EU-támogatás)³⁹. A 2005-ös költségvetési kiadások a GDP 29,9%-ának feleltek meg, ami csökkenést jelent a 2003-as 32,8%-os érték után (miközben értéke emelkedett, tehát a GDP is dinamikusan nőtt). A költségvetés konzisztens volt a kívánt gazdasági növekedéssel és a 2005-ös gazdaságpolitikával. A bevételi oldalt vizsgálva megállapítható, hogy 428,52 millió euró folyt be adókból (ebből az áruforgalmi adó értéke 177,1 millió, 40%), vámbefizetésekből, bélyegilletékből, fogyasztási adókból és más adófajtákból. A nyugdíjalapok kiadása 10 millió euróval volt magasabb (összesen 66 millió euró), mint 2004-ben. A növekedés fő oka az, hogy a kormányzat tehermentesíteni akarja a gazdaságot, s csökkenteni akarja az adókat és járulékokat, és a kormányzati rendszer racionalizálása a nyugdíjasok számának növekedésével jár. A Világbank támogatásával került sor a nyugdíjalap és az egészségügyi pénztár reformjára⁴⁰.

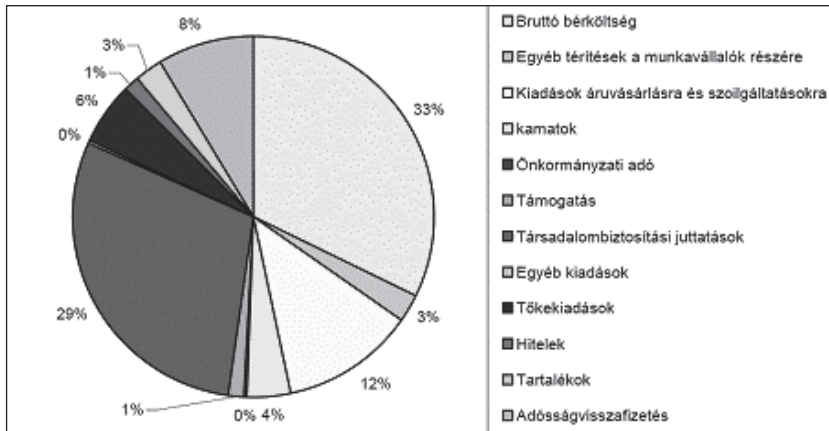
2006 első 9 hónapjában a realizált költségvetési kiadások 634,30 millió eurót tettek ki. Adókból finanszíroztak 396,09 millió euró, illetve 17,73 millió euró, járulékok 173,72 millió euró értékben (összesen 587 millió euró, 91%, amely abszolút növekedést mutat a 2005-öshöz képest). Az egyenleg oldal 11 millió euró többletet mutatott. A tervezett bevételeket az adókból befolyt jövedelmek jelentősen felülmúlták (349,13 millió euró). A kiadások 25%-át a fizetések tették ki, 12%-át az eszközök és szolgáltatások költségei okozták.

A gazdaság dinamikus 8%-os növekedést mutatott 2006-ban és 7%-ot 2007-ben, de az infláció 2%-ról 7%-ra nőtt az áram és telekommunikációs szolgáltatások árának emelkedése miatt, valamint a rendkívüli szárazság eredményeképpen; a munkanélküliség 12%-ra csökkent. Hiába nőtt 36%-kal az export, ugyanakkor az import 54%-kal nőtt. 600-ról 785 millió euróra nőtt a külföldi befektetések értéke 2007-re (a GDP 31%-a), a külső államadósság a GDP 25%-áról 21%-ra esett⁴¹. Mindeközben az ország energiaellátásának egyharmada továbbra is importból származik.

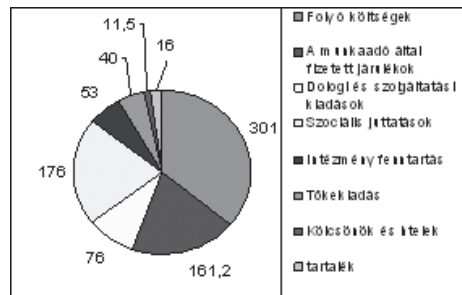
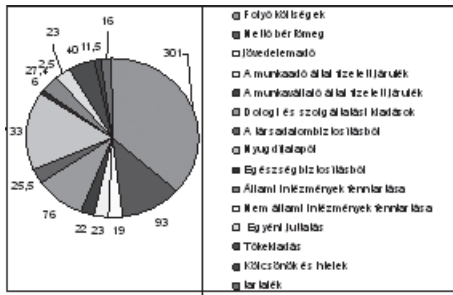
6. ábra. Költségvetési bevételek 2005-ben

Forrás: ICEG EC – Corvinus – Balkán Monitor, 2005/4. 9.o. http://icegec.hu/hun/_docs/bm/BM_08.pdf

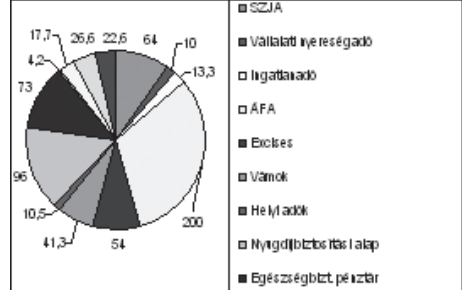
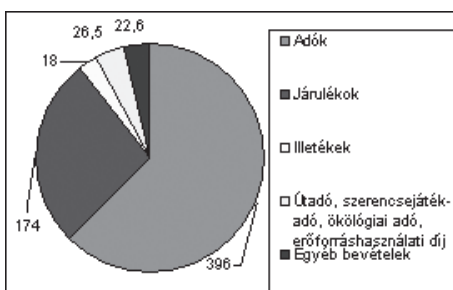

7. ábra. Költségvetési kiadások, 2005

Forrás: ICEG EC – Corvinus – Balkán Monitor, 2005/4. 10. o. http://icegec.hu/hun/_docs/bm/BM_08.pdf

8. ábra. A kiadások részletes megoszlása 2006-ban (millió EUR, saját szerkesztés)

9. ábra. A bevételek részletes megoszlása 2006-ban (millió euró, saját szerkesztés)

BEVÉTEL (millió euró)	2008	%	euró/fő/év
<i>személyi jövedelemadó</i>	84	7,4	133,33
<i>Vállalati nyereségadó</i>	47	4,2	74,60
<i>ingatlanadó</i>	12	1,1	19,05
<i>áruforgalmi adó</i>	432	38,3	685,71
<i>külkereskedelmi vám</i>	72	6,4	114,29
<i>egyéb adók, járulékok</i>	108	9,6	171,43
<i>nyugdíjbiztosítás</i>	172	15,2	273,02
<i>egészségbiztosítás</i>	90	8,0	142,86
<i>munkanélküli alap</i>	7	0,6	11,11
KIADÁS			
<i>fizetés, bér</i>	284	25,2	450,79
<i>szolgáltatások</i>	112	9,9	177,78
<i>társadalombiztosítás</i>	284	25,2	450,79
<i>intézményfenntartó civil szervezetek</i>	200	17,7	317,46
<i>egyéb (kölsön, tartalék stb.)</i>	240	21,3	380,95
ÖSSZESEN	1128	100,0	1790,48

3. táblázat. Montenegró bevételeinek és kiadásainak tervezett megoszlása a 2008-as esztendőre

Forrás: Economic Policy of Montenegro for 2008. Government of Montenegro, 2007. 8. o.

<http://www.gom.cg.yu/files/1206362751.pdf>

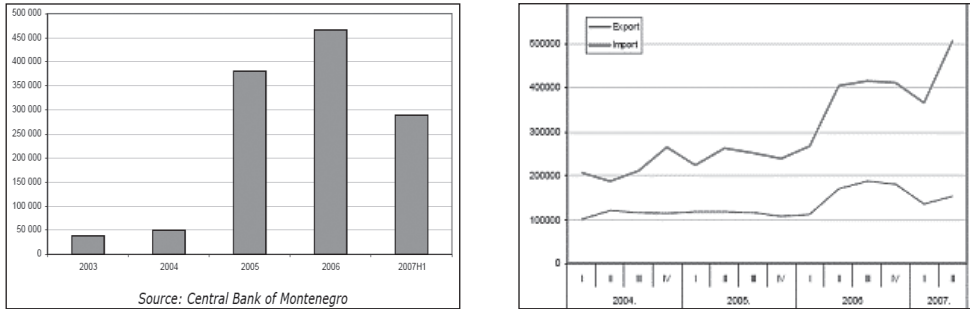
fő mutatók	2007	2008
GDP (millió euró)	2278	2558
GDP növekedése (reál,%)	7	7
infláció (%)	6,7	4
foglalkoztatottság	+5,7	+3,7
munkanélküliség (%)	12,2	10,8
ker. egyensúly (millió euró)	-817	-841
ker. egyensúly (GDP%)	-36	-33
külső adósság (millió euró)	481	504
külső adósság (GDP%)	21	20
befektetés (millió euró)	785	794
befektetés a (GDP%)	34,5	31,4

4. táblázat. Montenegró bevételeinek és kiadásainak tervezett megoszlása a 2008-as esztendőre

Forrás: Economic Policy of Montenegro for 2008. Government of Montenegro, 2007. 5. o.

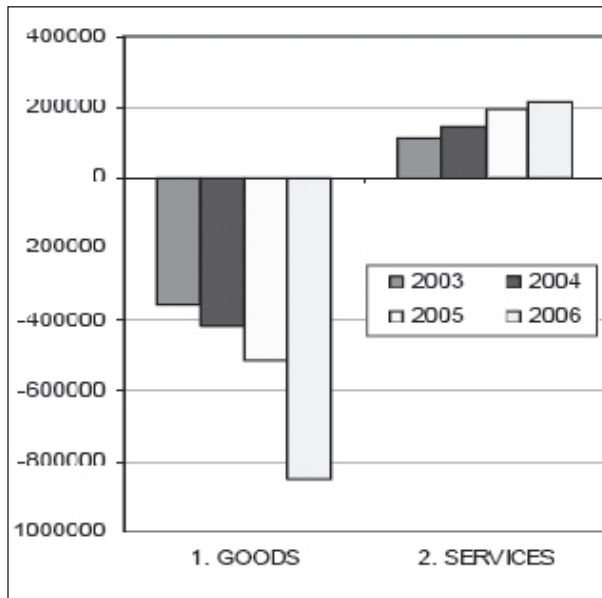
<http://www.gom.cg.yu/files/1206362751.pdf>

10. ábra. A külföldi befektetett tőke (FDI) nagysága 2007 elejéig (millió euró).

Forrás: Balkán Monitor, 2007/11. 12. o. (bal) és a kereskedelmi egyenleg változása Montenegróban (millió EUR). **Forrás:** Balkán Monitor, 2007/11. 13. o. (jobb)

11. ábra. Az árukból (1) és szolgáltatásokból (2) származó jövedelem Montenegróban 2003–2006 között (millió EUR). **Forrás:** Balkán Monitor, 2007/11. 12. o.

Montenegró tehát – megfelelően az EU elvárásainak – gazdasági és külpolitikai szempontból jelentős sikereket ért el az elmúlt 3 évben, de társadalmi stabilitása alapvetően nem javult. A 2007-es év ráadásul nem várt meglepetéseket hozott: a montenegrói gazdaság a liberális gazdaságpolitika következtében növekvő külkereskedelmi deficitel zárt, miközben a költségvetés is jelentős deficitet mutatott, mely a GDP 30%-át is elérte, főként az előző ténynek köszönhetően. A turizmusból és a szolgáltatásokból származó jövedelem nem volt képes ellensúlyozni az áruforgalom okozta hiányt. Hiába nőtt háromszorosára az egy főre jutó befektetések értéke 2000–2006 között, s érkezett 505 millió dollárnyi tőke az országba 2006-ban, mely 2007-be új rekordot döntött, s éri el a GDP értékének 60%-át, a makrogazdasági mutatók aggodalommal töltik el az elemzőket, rámutatva,

hogy Montenegró is ugyanazon problémákkal kénytelen szembenézni, mint bármely más balkáni és kelet-közép-európai ország⁴².

A kormányzat az adójövedelmek növelésében látja a kiutat. A 2008-as költségvetés (mely a GDP 44%-a) előirányzatai szerint csak az áruforgalmi adóból származó bevételeknek 17%-kal kell nőniük, miközben a nyugdíj- és társadalombiztosításból származó jövedelmek csökkentését tervezik, a munkavállalók és a privat gazdasági szféra terheinek enyhítése és stimulálása céljából⁴³.

Jegyzetek

- ¹ Montenegró területe 14 ezer km², legnagyobb települései Podgorica (117875 lakos), Nikšić (56141 lakos), Cetinje (14700 lakos), Bar (13700 lakos), az albán többségű Ulcinj (10800 lakos), Kotor (5620 lakos). Novák Tamás: Montenegró független. Egy újabb életképtelen állam a Balkánon, vagy egy sikertörténet kezdete? In: *Hírfutár. Vélemények, Kommentárok, Információk*. MTA, Világgazdasági Kutatóintézet. Budapest, 2006. május 25. 130. sz. www.vki.hu (a letöltések 2008. május 10-i állapotokat mutatnak).
- ² Heltai Jenő: *Kiskirályok*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1961.
- ³ [/www.infoplease.com/world/leaders/montenegro.html](http://www.infoplease.com/world/leaders/montenegro.html)www.infoplease.com/world/leaders/montenegro.htmlwww.infoplease.com/world
- ⁴ *Montenegró: a 2005-ös költségvetés*. ICEG EC – Corvinus – *Balkán Monitor*, 2005/4. 9–11. o. http://icegec.hu/hun/_docs/bm/BM_08.pdf
- ⁵ *Montenegró: A gazdaságpolitika a privatizációra fókuszál*. ICEG EC – Corvinus – *Balkán Monitor*, 2005/3. 8–10. o. http://icegec.hu/hun/_docs/bm/BM_07.pdf. A Kombinat Aluminiujuma Podgorica (KAP) alumíniumgyártó vállalat privatizációjával a montenegrói gazdaság nagyobb része magántulajdonba került. *Der Standard*, 2007. 10.7.: *„Der russische Herr der Schwarzen Berge”*,
- ⁶ *Montenegró: A gazdaságpolitika a privatizációra fókuszál*. ICEG EC – Corvinus – *Balkán Monitor*, 2005/3. 8–9. o. http://icegec.hu/hun/_docs/bm/BM_07.pdf
- ⁷ Trivunovic, Marijana – Devine, Vera – Mathisen, Harald: *Corruption in Montenegro 2007: Overview over Main Problems and Status of Reforms*. CMI Reports 2007:9 81. o. www.cmi.no/publications/publication/?2733=corruption-in-montenegro-2007.
- ⁸ *Press Freedom Limited in Montenegro*. *Balkan Insight*, 2008.04.30. és az Európai Parlament honlapja: <http://eupolitics.einnews.com/montenegro/>
- ⁹ A montenegrói kormányzat honlapja: <http://www.gom.cg.yu/files/1146227471.doc> (World Bank) és *Montenegró: a 2005-ös költségvetés*. ICEG EC – Corvinus – *Balkán Monitor*, 2005/4. 9–11. o. http://icegec.hu/hun/_docs/bm/BM_08.pdf
- ¹⁰ Djurkovic, Misa: *Montenegro: Headed for New Divison*. *Conflict Studies Research Centre*. *Balkans Series 2007/11.*: Defence Academy of the United Kingdom, 2007. március., 1–19. o. [www.defac.ac.uk/colleges/csdc/document-listings/balkan/07\(11\)MD.pdf](http://www.defac.ac.uk/colleges/csdc/document-listings/balkan/07(11)MD.pdf),
- ¹¹ *Az Európai Parlament honlapja*. Állásfoglalásra irányuló indítvány. 2006. május 9. www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/re/629/629232/629232hu.pdf
- ¹² CEFTA = Central European Free Trade Association, Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulás. A visegrádi országok, majd később Románia és Bulgária EU-csatlakozásával az egyébként is rosszul működő társulás a Balkánra korlátozódott.
- ¹³ Rudovic, Nedjelko: *Real Estate Boom in Montenegro Worries Opposition*. *Balkan Insight*, 2007. február 15.

- ¹⁴ Anyanyelv alapján még képlékenyebb a helyzet. Lásd: Bíró László: *Montenegró útja a függetlenséghez*.
www.balkancenter.hu
- ¹⁵ Roberts, Elizabeth: *Serbia-Montenegro. A New Federation*. 2002. www.defac.ac.uk/colleges/csdc/document-listings/balkan, és Watkins, Amadeo: *New Montenegro and Regional Stability*, 2006. www.defac.ac.uk/colleges/csdc/document-listings/balkan
- ¹⁶ *Strategic Forecasting Inc.*, www.stratfor.com/index.php
www.stratfor.com/index.php+internal+political+problems+Montenegro+2007&hl=hu&ct=clnk&cd=10&gl=hu
- ¹⁷ Watkins, Amadeo: *New Montenegro and Regional Stability*, 2006. www.defac.ac.uk/colleges/csdc/document-listings/balkan
- ¹⁸ Adrovic, Samir: *Montenegro Rebuffs Albanian Demands*. *Balkan Investigate Reporting Network*. BIRN. 2007. 06. 15. www.birn.eu.com/en/87/10/3314/
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Djurkovic, Misa: *Montenegro: Headed...*
[www.defac.ac.uk/colleges/csdc/document-listings/balkan/07\(11\)MD.pdf](http://www.defac.ac.uk/colleges/csdc/document-listings/balkan/07(11)MD.pdf)
- ²¹ Sadikovic, Sead: *Minorities Flex their Political Muscles*. *Balkan Insight*. 2006. április 6.
<http://balkaninsight.com/en/main/news>
- ²² Djurkovic, Misa: *Montenegro: Headed...*
- ²³ Adrovic, Samir: *Montenegro Rebuffs*. www.birn.eu.com/en/87/10/3314/
- ²⁴ Djurkovic, Misa: *Montenegro: Headed...*
- ²⁵ Stanisic, Bojana: *New Constitution Exposes Montenegro's Basic Division*. *Balkan Insight*, 2006. december 24. valamint Montenegro: *Opposition Parties Agree on Constitution*. *Balkan Insight*, 2007. szeptember 10. és 17.
<http://balkaninsight.com/en/main/news>, és Rudovic, Nedjelko: *Montenegrin Politicians Seek Constitutional Consensus*. *Balkan Insight*, 2007. augusztus 17.
- ²⁶ *Montenegro Reacts to Serb Citizenship Law*. *Balkan Insight*, 2007. szeptember 25.
<http://balkaninsight.com/en/main/news>,
- ²⁷ *Montenegro Adopts New Constitution*. *Balkan Insight*, 2007. október 19. és *Montenegro Serbs Demand Translation in Parliament*. *Balkan Insight*, 2007. okt. 29. <http://balkaninsight.com/en/main/news>,
- ²⁸ Trivunovic-Devine-Mathisen: *Corruption in Montenegro 2007...*
www.cmi.no/publications/publication/?2733=corruption-in-montenegro-2007
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ *Djukanovic Back as Montenegro PM*. *Balkan Insight*, 2008. február 6. és *Montenegro Votes in Presidential Elections*. *Balkan Insight*, 2008 április 6., <http://balkaninsight.com/en/main/comment/9268/>
- ³¹ Trivunovic-Devine-Mathisen: *Corruption in Montenegro 2007...*
www.cmi.no/publications/publication/?2733=corruption-in-montenegro-2007
- ³² Uo.
- ³³ http://europeandcis.undp.org/?menu=p_cms/show&content_id=FD6735C0-F203-1EE9-BD8F1D28121CD150
- ³⁴ A montenegrói kormány hivatalos honlapja: www.vlada.cg.yu/biblioteka/1177596785.doc
- ³⁵ Djurkovic, Misa: *Montenegro: Headed...*
- ³⁶ *Consolidated Public Spending in Montenegro*, 2006.
www.vlada.cg.yu/eng/minfin/vijesti.php?akcija=vijesti&id=17314. A montenegrói kormány hivatalos honlapja.

- ³⁷ A montenegrói kormány hivatalos honlapja: <http://www.gom.cg.yu/files/1146227471.doc> (World Bank)
- ³⁸ Information on EU Instrument for Pre-Accession Assistance. <http://www.gom.cg.yu/files/1173347189.doc>. A montenegrói kormány hivatalos honlapja.
- ³⁹ A munkavállaló által fizetett járulék 20%, míg a munkáltató által fizetett járulék értéke 17,8% – ez a szint hasonló a régió többi országában is. Az ÁFA minden termék és szolgáltatás esetében 17%, kivéve a kenyeret, tejet és exporttermékeket, ezek esetében 0%-os az áruforgalmi adókulcs. Az egykulcsos rendszert ugyanakkor gyakran kritizálják, azzal érvelve, hogy szükség lenne egy alacsonyabb kulcsra is, különösen az idegenforgalmi szolgáltatások területén, ahol jelenleg nagy összegű beruházásokra lenne szükség. Korábban 100.000 eurós eredményig 15%-os, afelett 20%-os volt a nyereségadó kulcsa, de 2005. január 1-től a kormányzat egységesen 9%-ra csökkentette. Ezzel az volt a célja, hogy vonzóbbá tegye az országot a befektetők szemében, és valóban, ma ebből a szempontból Montenegró a legversenyképesebb ország a régióban. Lásd: *Montenegró: a 2005-ös költségvetés*. ICEG EC – Corvinus – *Balkán Monitor*, 2005/4. 9–11. o.
http://iceg.hu/hun/_docs/bm/BM_08.pdf
- ⁴⁰ *Montenegró: a 2005-ös költségvetés*. ICEG EC – Corvinus – *Balkán Monitor*, 2005/4.
http://iceg.hu/hun/_docs/bm/BM_08.pdf
- ⁴¹ *Economic Policy of Montenegro for 2008*. Government of Montenegro, 2007. 4. o.
<http://www.gom.cg.yu/files/1206362751.pdf>
- ⁴² *Current Account Deficit in Montenegro*. ICEG EC – Corvinus – *Balkán Monitor*, 2007/11. 12. o.
http://iceg.hu/eng/publications/_docs/see/SEE_2007_11.pdf
- ⁴³ *Economic Policy of Montenegro for 2008*. Government of Montenegro, 2007. 9. o.
<http://www.gom.cg.yu/files/1206362751.pdf> A montenegrói kormány honlapja.